

U. F. L. F. U. F. U.

ՀԱՆԳԷՍ

CUFUPU

ԱՌՈՂԶԱԿԱՆ ԵՒ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԵՏՈՐ ԵՐՐՈՐԻ. 1869, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 20. ԹԻՒ 15.

UN 2244

ԿԻՐՔ ԵՒ ՄՈԼՈՒԹԻՒՆՔ

Կրից ամէնքն ալ, մանաւանդ մուլութիւնք, պէտք է նկատել, հոգւոյն հիւանդութիւններն, որք շատ անդամ, մարդուս քանականութիւնը կիսանդարեն, ուղեղին ներդաշնակութիւնը կորսնցնել տալով: Պղատոն կնկատէ, իբրեւ ամենէն ծանր հիւանդութիւնք հոգւոյ, ոչ միայն չափազանց ցաւերն, այլ նոյն ինքն չափազանց ուրախութիւնները: Զի չափազանց ուրախութեամբ մարդ մը, կը լսէ, այս փրկստիան, արդեաւ ըլլալով իմ բարեմեծութեամբ, իմ արեւմտեան աշխարհ, պէտք եղածին չափ ոչ ինչոյ պէտքէն և ոչ ինչոյ լուծման մարտէն. զի պէտքէն ինչ ինչ, և բարեմեծութեամբ կը շարունակուի:

Նմանապէս Պիւֆօն, յետեւէն կէտ չը, ուղիղ հիւանդութեան
հետ, կրօնէ, որնոր հոգւոյն ամենէն ծանր հիւանդութիւնն է,
ժամանակաւոր բուռն կիրք մը, խենդութեան ժամանակաւոր
մուտքն են, որք եւս հոգւոյ հիւանդութիւններ են, եւ այնքան
վտանգաւոր, որքան որ յաճախ են եւ երկար տեւեն :

Աիրքը ըսելով կհասկցուին, ճաշակք, յոժարութիւնք, սէրք, մոլութիւնք, յարմարութիւնք, եւ բարոյրական պատճառներով յառաջ եկած հիւանդութիւնք, ինչպէս մահամարդոտութիւն

զանազան ջղային հիւանդութիւնք կանանց եւայլն, Շատ փիլիսոփայներ, բնաղիւններ, տխրութիւնը, վախը, բարկութիւնը, յանկութիւնը, մաղձին առատութեան կամ քիչութեան կուտային :

Կէր, ի, կըսէ, Պիւֆօն, «Դէ վայրենի շարժող և ուրիշ շարժումներէն առէն զբարձրագոյնը ինքն» : Որնոր սխալ է . զի ամէն ցաւ պատճառող հիւանդութիւններ կիրք պիտի կոչուէին կըսէ, իրաւամբ, Ֆուսսաք բժիշկը : Կալ եւ Սրուրցնէյս, կիրք ըսելով հասկցան, ամէն մէկ անդամին ամենաբարձր աստիճանի գործունէութիւնն եւ ծաւալումն, որնոր, անդամն, ըստ վերոյիշեալ հռչակաւոր բնազննաց, մասնաւոր զօրութիւն մը, յօժարութիւն մը, եւ զգացողութիւն մ'ունի : Այն ատենն ալ սրչափ անդամ, այնքան ալ կիրք եղած պիտի ըլլար, այսինքն 30, 35 եւ աւելի : Բայց ինչպէս որ, Լարօմիկիէզ, խիստ իրաւամբ դիտողութիւն ըրած է թէ, ուրեմն պէտք է, մարդուս մտքին մէջ նշմարուած գործոց եւ փոփոխութեանց չափ, կարողութիւններ ընդունիլ : Այն ատենն ալ, փոխանակ դիտութիւնը հարստացնելու, կըսէ, Ֆուսսաք Գաղղիացի առողջաբանը, զանի ոչնչացնել է :

Տէքաութ, կըսէ, կրից համար թէ, հոգայ ընթանալէն, շարժումներէն կամ յոգնանքներէն էն, և որդի գործաւոր, պանուշ և զբոցած էն, միայն որքէ շարժման : Իսկ Չէնօն, կիրքերը կնկատէ, մտաց բնութեան դէմ խանդարում մը, եւ բանականութեան իր ճամբէն դուրս ելլեն : Այսպէս, Ստոյիկեանք, հակառակ Տէքաութի, կիրք ըսելով, տեսակ մը հիւանդութիւն կիմանային, եւ հոգւոյն առողջութիւնն ըսելով բանականութեան ազատ կառավարութիւնը կնկատէին :

Որո՞նք են կրից կեդրոնն, ազբիւրն եւ սկիզբն : Ոմանք հոգւոյն եւ ոմանք ալ մարմնոյն կյատկացնեն, եւ շատ քիչեր ալ, այս երկուքին միանգամայն . հին փիլիսոփայից շատերը մարդս երկու հոգիներ ունի կըսէին . մէկը բանական, որոյ կեդրոնն էր ուղեղը . միւսն անբանական, որ կգտնուի կըսէին, լեարդին, սրտին կամ ուրիշ որեւէ անդամի մը մէջ . եւ հե-

տեւաբար կաւելցնէին թէ, այս երկու հոգիներն ալ, առանձին իրենց կիրքերն ունէին: Շատ բժիշկներ ալ, ինչոյէս Հէլմօն, Ուիլիս, Բաղ, Պիւֆօն, Եպիկուրեոսն կտրծիրն ընդունեցին, որք կիրքերն, ուղեղին եւ սրտին մէջ դրած էին:

Բարդատական անդամաղննութիւնն եւ բնաղննութիւնը տարակոյս չեն թողուր թէ, մարդուս բնական դրդմանց, պիտոյից եւ յօծարութեանց մեծազոյն մասը, ջղային դրութեան մէջ ծնունդ կառնու: Իորձն յայտնի կապացուցանէ թէ՛ ամենէն փոքրիկ ճճիներն եւ անասունք յօծարութիւններ եւ փափաքներ կղղան, զորս յօծարութիւնք եւ փափաքք, այն ինչ կրից կտորուանքները կրնան նկատուիլ, որք կլերաբերին թէ կամաց եւ թէ բնական դրդմանց, բանականութեան եւ անասնութեան, գերբնական սկզբան եւ անդամոց: Բայց քիչ մը վարը պիտի տեսնենք թէ, հոգին է ամենէն բարձր եւ ամենաղնիւ կրից միակ աղբիւրը:

Բնաղննաց շատերն, ուրախութիւնն եւ ցաւը, կրից ճըշմարիտ եւ միակ շարժառիթները նկատած են. հետեւաբար, իրենց կրից սկիզբն եւ աղբիւրն, անձնասիրութեան եւ անձնապահութեան մէջը պիտի ըլլային: Ամէն մարդիկք, երբեմն անգիմադրելի ներքին պիտոյքներ կամ շարժումներ կղղան, որք ինքզինքնին գոհայնելու կարող եղող առարկայն, իրենցմէ դուրս կրնան են: Այս պիտոյքներէն սրանեղնութիւն մը կծնի, անհանգստութիւն մը, որ ծնունդ կուտայ փափաքին: Արեւ, ըստ Քօնտիլեաքի, *ἡ φύσις ἐστὶν ὁρᾶν*: Այս մեկնութիւնը կ'յարմարի մանաւանդ սիրոյ, ատելութեան, ինչպէս եւ յուսոյ եւ վախի: Արդարեւ, յուսան, աղէկ բանի մը տէր ըլլալու ուրախութիւնն ունենալ է. իսկ վախնալն, ինքզինքն որեւէ դէշութեան մը, կամ զրկման մը ենթակայ ըլլալը տեսնել է: Բայց կերելի թէ, Քօնտիլեաք, կիրք ըսելով, միայն այս չորսերն, այսինքն *ἀρετῆς, καὶ ἐλπίδος, καὶ φόβου* եւ *ἐπιθυμίας* քիչ իր դրոցը մէջ չ'յիշէր *ἐκείνη*, որ կրից ամենէն սոսկալին եւ վնասակարն է:

Փիլիսոփայք զմտադրան կերպով դատած են կիրքերն. Ե-

պիկուրեանք, միայն երեք տեսակ կիրք ընդունած են, — բնական, ցանկալի և փոփոխ: Իսկ Արևելոյն, մինչեւ քսան եւ ինը կիրքեր կհամարէ, որոնց ամենն ալ, հետեւեալն է կյանքի:

Այնպէս որքան որ կիրքեր ընդունած էին, ինչպէս արեւելիքն և փոփոխ, արեւելիքն և փոփոխ, որոնց վրայ, տասն ուրիշ երկրորդական կիրքեր եւս կաւելցնէին: Ան Թովմաս ա' Աքէն, տասն եւ մէկ կիրքեր ընդունած էր, ինչպէս վեցը, հոգւոյն ցանկական կարողութենէն ծնած, որք են — բնական, արեւելիքն, փոփոխ, հետեւեալն է, արեւելիքն. եւ հինգ միւսներն ալ հոգւոյն ցանկական կարողութենէն ծնելով, ինչպէս են, յոյս, վատարեման, վախ, համարեման և բարեման: Նոյնպէս, Լա Շամպլը, Լուդովիկոս Ժ. Գ. զի բժիշկն ալ, այս դասին մէջ աւելցուց մէկ քանի խառն կիրքեր ալ ինչպէս, — սէր, և բարեման, քննութեան և արեւելիքն, ցանկութեան և արեւելիքն, և արեւելիքն, զոյն և զարեւելիքն: Արեւելիքն Տէքաթ վեց գլխաւոր կիրքեր ընդունած է, ինչպէս զարմանքը, սէրն, առեւելիքն, փափաքն, ուրախութիւնն եւ տխրութիւնն:

Իսկ Պօսիւէ եւ Աէնթ Օկիւսթէն, մտածեցին թէ ամէն տեսակ կիրքերն ալ, մէկ կրքէ մը կծնին, — եւ կոչուած կիրքէն: Փոփոխ, ըսած է Աէնթ Օկիւսթէն, — երբ արեւելիքն է, փոփոխ է իր փոփոխութեան, ցանկ է իր շարժման, և արեւելիքն է իր հետեւեալն: Իսկ ըստ Պօսիւէի, առեւելիքն, որ մարդս կունենայ որ եւ է բանի մը համար, ուրիշի մը վրայ ունեցած սէրէն յառաջ կուգայ: Փափաքը սէր մ'է, որ չունեցած աղէկութեան կը տարածի, ինչպէս ուրախութիւնն ալ սէր մ'է, որ ունեցած աղէկութեան կ'յարաբերի: Տխրութիւնը սէր մ'է, որ այն գէշութենէն կհեռանայ, որով իր ունեցած աղէկութենէն զըրկուած է եւ անոր վրայ կցաւի: Համարձակութիւնը սէր մ'է, որ դորձեւ կուտայ սիրած առարկային տէրն ըլլալու, ինչ որ դժուար է: Նոյնպէս վախն ալ սէր մ'է, որ վնասածը կորսնցնելու վտանգին մէջ ինքզինքը տեսնելով, սոյն կորուստովը կ'ըրգովի: յոյսը սէր մ'է, որ ունեցած առարկային վրայ կուրախանայ. եւ վհատութիւնն ալ սէր մ'է, որ յառաջ կուգայ:

ունեցածը կորսնցնելով Բ. անգամ ձեռք չձգելը. վերջապէս բարկութիւնը, սէր մ'է, որ կծնի ունեցածը ձեռքէն յափըշտակել ուղենուն վրայ գրգռուած, անոր արգելք ըլլալ կաշխատի:

Վերջապէս կըսէ, Պօսիւէ, հանէ ուրիշ, և ուրիշ կը կոչուի ուրիշ, և ուրիշ ուրիշ կոչուի:

Խիստ գեղեցիկ է Պօսիւէյի այս խօսքերը, կըսէ Ֆուստատը, բայց այսու ամենայնիւ, անկարելի է մեզ ընդունիլ իր կարծիքները: Զի ընդունել թէ, սէրն է կրից առաջինն, եւ ամէն միւսներուն աղբիւրն, ուրիշ կերպով զանոնք զգացողութեանէն ծնել տալ է: Անշուշտ կարելի է կրից ոմանքը, մարմնոյ եւ կենաց սկզբան յատկայնել. բայց ոմանք ալ, ինչպէս զարմանքը, զղջան, յոյսը բոլորովին խմացական են, եւ հետեւաբար հոգւոյն մէջ ծնունդ կառնուն: Զչամբիտ չէ՞ մի, թէ յափըշտակութիւնն եւ զարմանքը, գիտութեանց արհեստից եւ փիլիսոփայութեան մէջ հոչակեալ անձանց կիրքն եղած է: Զգացողութիւնը, փառքի եւ բարոյական գեղեցկութեան սիրոյն մէջ, կրքէն հեռի է:

Այս երկու զգացողութիւններն ալ կրնան գոյանալ, մէկ զմէկէ բոլորովին անկախ կերպով: Սակայն, եթէ ուզուէր այս մասին ըստածները պարզել եւ կրից սկզբնական արմատը փնտրուել, երկու տեսակ կիրքեր կրնայինք ընդունիլ, ուսկից յառաջ պիտի գտնին բոլոր միւսներն, որք են սէրն եւ ատելութիւնն, ունենալով իրենւ շարժառիթ ուրախութիւնն եւ ցաւը, թէ փիղիգական եւ թէ բարոյական իրաց մէջ:

Տեսանք թէ, կիրքերը ցաւէ մը կամ վախաքէ մը կծնին. որք այն ինչ աստիճանին հասնելուն պէս, զհոգին կիռուին. Այս յուղմունքները կամ ներքին այս շարժումներն ակամայ են. խորհելով եւ բանականութեան շնորհիւն է որ, կամքն իր սանձը կստանայ: Ուսկից, իբրեւ հետեւութիւնք պիտի կարենանք ըսել թէ բոլոր կիրքերն, երկու կիրքերէն կծնին. բայց Ֆուստատի սկզբան հետեւելով, աւելի աղէկ է տասը հիմնական կիրքեր ընդունիլ, որք են, սէր, արեւելիկ, բարե-

Թիւն, Կիւն, Դիւն-Թիւն, Երեւն-Թիւն, Եւրոպայի Կարգաւոր-Թիւն, Դաւա-
ն-Եւրոպայի Կարգաւոր-Թիւն, Առաջին չորսերն, այսինքն
սէրն, ատերութիւնը, բարկութիւնը, վախն, անասունը եւ
մարդիկ ունին. անասունը ունին նաեւ փոքր ինչ ուրախու-
թիւն եւ տխրութիւն. բայց միւս չորսերն, միայն մարդոց կը
վերաբերին, այսինքն յոյսը, հպարտութիւնը, դժբախտ եւ յա-
փրչտակութիւնը կամ յուզմունքը :

Շարունակել

ՈՒՍՈՒՄ ՆԱԿԱՆ

Օ Դ Ն *

Օգին մէջ պարունակեալ ածխային թթու կազին քանա-
կութիւնը փոփոխական է. Յէն մինչեւ 6 տասը հազարերորդ-
կփոխուի. իսկ միջինն է 4 տասնհազարերորդ : Այս կազին
համար, ամէն տեղ եղած փորձերը կապացուցանեն թէ, այս
ալ իր համեմատութիւնն, աշխարհիս ամէն կողմը, միեւնոյնը
կպահէ : Անասնոց, օգին տուած ածխային թթուին քանա-
կութեանը վրայ մտածելով, որ մէկ կողմանէ տունկը զանի
լուծելով, Արեւային շողման ազդեցութեամբը, պիտի կրնայ
հետեւցուիլ թէ, ածխային թթուին քանակութիւնը պիտի զա-
նազանէր, ըստ կլիմայից, բայց այսու ամենայնիւ, կազերն այն-
քան շուտով իրար կխառնուին, որով ամէն տեղ իր հաւասա-
րակչիւ համեմատութիւնը կպահէ : Այսպէս Պ. Պօսինկօլ եւ
Լէուի ասպացուցած են թէ, Անտէլլի մօտ (քաղաք ի Վալ-
դիա) ժողովուած օդն, 2909 տասը հազարերորդ ածխային
թթու կպարունակէր. միւս կողմանէ, Փարիզի մէջ միեւնոյն
օրուան եւ միեւնոյն ժամուան օդն, 3190 տասը հազարեր-
որդ կպարունակէր : Տարբերութեան պատճառը կհասկցուի
բայց այնքան թեթեւ է, որ արժէք չունի դիտողութեան առ-
նել, մանաւանդ օդն երկու տեղերուն դիրքերն ալ աչքէ ան-

* Տե՛ս Արեւիկա Հատոր Գ. Երես 209 :

ցընելով : Պ. Պուսինկօլ կհաստատէ հետեւեալ հաշուով, թէ ի՞նչ մեծ արագութեամբ զանազան կաղեր, շուտով իրար կը խառնուին : Այս դիտնականին նայելով, մարդոց եւ անասնոց շնչառութիւնը, տաքնալու, եփելու եւ լոյս առնելու ամէն տեսակ կեդրոնները, Փարիզի մէջ, 24 ժամերուն մէջ 2,944,641 խորանարդ մեթրը, այսինքն 4,416,966 կանգուն (խորանարդ) ածխային թթու յառաջ կը բերեն : Եթէ այսչափ ածխային թթու մէկէն ի մէկ ձեւանար, Փարիզի հողին երեսը մէկ տասնամեթր խորութեամբ ածխային թթու պիտի գտնուէր : Այսպիսի պարագայներու մէջ, քաղքին օդը շուտով պիտի ապականէր, եթէ զանազան պատճառներով այնչափ ածխային թթուն չանբերելոյթանար :

Խառնումն անշուշտ, ամենէն զօրաւոր պատճառն է, բայց պէտք է չմոռնալ փողոցներն աւելոյ հովերը, նոյնպէս մոռնալու չէ թէ, այսչափ քանակութիւն ածխային թթուն, հետզհետէ կշինուի, որուն մէկ մասն ալ, օդէն երբեք միջոցաւ, անմիաջապէս, օդին բարձր կողմը կը բթան : Ասով կրնանք մեկնել թէ, ինչպէս օդն, զգալի կերպով չկրնար ապականիլ, ընդդէմ այնքան ածխային թթուի ներկայութեամբ :

Ասով սա հետեւութիւնը կրնանք ունենալ թէ, քաղաքաց օդն, ածխային թթուի նկատմամբ, գիւղաց օդին նման, միեւնոյն բաղադրութիւնն ունի :

Ածխային թթուին քանակութեան փոփոխութիւնները կախումն ունին, չէ թէ, անասնոց օդին տուած, կամ արտաշնչած ածխային թթուէն, այլ կլիմայից վերաբերեալ պատճառներէն :

Այս կաղն, այսինքն ածխային թթուն, խիստ շատ, հաւելոյ ըլլալով, կարող է այս միջոցաւ օդէն այն ինչ քանակութեամբ սոյն կաղէն առնել, ինչպէս եւ հրաբուխք ալ միւս կողմանէ, մեծ քանակութեամբ շարունակ սոյն կաղէն դուրս կպտկայնեն : Օդին մէջ չափազանց ածխային թթու պարունակելուն յատկացնելու է, ջրհեղեղէն առաջ եղած տնկոյ սուտութիւնն, որոնց արմատն այսօր հոնքային ածուխի փոխուած կգտնենք երկրիս ծոցն :

Այսու ամենայնիւ, սա սովորելով մոռնալու չէ թէ, անասունք, անդադար օգն ապականելու վրայ են, շարունակ արծաթային թթու շինելով դէպ ի օգն արտաշնչելուն, եւ միւս կողմանէ տունկը ալ աճելու եւ մեծնալու համար, սոյն արծաթային թթուն կըլծեն, Արեւային շողման ազդեցութեամբն:

Անասնոց եւ տնկոց մէջ եղած այս հակառակութիւնը, շարժական հաւասարակշռութիւն մը կշինէ, որով օգն ալ իր բաղադրութիւնը միշտ միեւնոյնը կպահէ: Եթէ այս հաւասարակշռութիւնը կորսուէր, անասունք, դեռ շատ դարեր, օդին մէջ, բաւական թթուածին կաղ պիտի դռնէին, իրենց ամման եւ սննդեան համար:

Լիպիկի աշխատութիւնները կապացուցանեն թէ, փոթորկի ատեն եկած անձրեաց ջուրն աւշադակի աղ կպարունակէ:

Այսպիսի պարագայից մէջ, այս աղին ծնունդ տունըր դիւրաւ կհասկցուի կըսէ, մեր դասատուն Կալատէ:

Շոգիի ձեւով, օդին մէջ գտնուած ջուրն, ելեքդրական կաղին անցնելու միջոցին կբաղադրուի, որ ատեն ջրին ջրածինը (զի ջուրը թթուածին եւ ջրածին երկու կազերէ կբաղկանայ) օդին բորակածինին են հետ միանալով, աւշադիր կաղին ծնունդ կուտայ, ինչպէս միւս կողմանէ ալ, ջրին թթուածինն, օդին բորակածինին հետ միանալով, բորակածին թթուն յառաջ կբերէ, որնոր, այսինքն բորակածին թթուն, աւշադիր կաղին հետ միանալով աւշադիր աղը կծնի: Այս առթիւ, փոթորկի ատեն եկած անձրեւի ջուրն, այս աղէն պարունակելուն, իսկոտ օգտակար է տնկոց: Միւս կողմանէ, Ֆրէպանիուս ապացուցած է թէ, օգն, իր մէջ ի բնէ աւշադիր կպարունակէ: Ինչպէս իր փորձերէն կտեսնուի թէ, 1,000,000 մաս օդին մէջ 0,133 աւշադիր կգտնուի:

Բայց այս կաղին քանակութիւնն ալ, արծաթային թթու կաղին նման կիտի, անձրեւաց, առատ շոգիի առթիւ:

Մեռեալ ջրոց մէջ դանուող, կենդանական մարմնոց կտորուորումներէն, շարունակ կաղ մը կծնի, որ կբաղկանայ

ջրածինէ եւ ածուխէ : Այս կազը կդանուի նաեւս, հանգա-
յին ածուխի հանքերուն մէջ, եւ այս կազն է որ երբեմն բը-
ռընկելով մեծ վտանգներու առիթ կըլլայ : Ուստի պէտք է
գիտնալ թէ, օդին մէջն այլ, այս կազէն փոքր ինչ կդանուի :

Իսկ օդին մէջ պարունակեալ ջրի շոգիին վրայ, որոյ քա-
նակութիւնն, ըստ տաքութեան, ցերեկուան եւ գիշերուան
զանազան ժամերուն, եղանակաց կլիմայից եւայլն կփոխուի,
արդէն Կիլիկիայիս նախորդ թուոյն մէջ խօսած ենք* :

Այս ամէն տարերքները սովրեւէն յետոյ, որոնք իրարու
հետ խառնուած վիճակովն են, օդը կըաղկայենն, պէտք է
յառաջ բերել ըոլոր այն պարագայներն, որոնց մէջ կրնայ ծը-
նունդ առնել ուրիշ տարերք մը, խիստ թունաւոր կազ մը,
որ է ծծմբախառն ջրածին կազը : Պ. Ֆ. Տանիէէ, Սփրիկէի
հարաւային եզերաց դետոյ ջրին վրայ գրած գրքին մէջ, հա-
ւանական փորձերով կհաստատէ, այս թունաւոր կազին օդին
մէջ գտնուիլը, սովորած է միանգամայն, այս կազին ծնունդ
տուող պարագայներն, որ կըլլայ գետներուն բերանն, անուշ
եւ աղի ջուրց իրար խառնուելովը : Շուիի ջրին մէջ պարու-
նակեալ կենդանական մարմնոց ներկայութեամբը ծծմբային
աղբը լուծուելով, ծծմբախառն ջրածին կազին ծնունդ
կուտան. որ նախ ջրին մէջ հալեւէն յետոյ, օդին մէջ կերթայ,
Բաւական է սոյն կազին որչափ թոյն ըլլալը հասկնալ, սա
յիշելով թէ այս կազէն $\frac{1}{1500}$ մասնիկն, երբ օդին մէջ կզըտ-
նուի, սոյն օրը բոլոր փոքր անասունները կսպաննէ թունա-
ւորելով :

Արդէն ինչ են, Միսիսիբիի, Կանժի, եւ Նեղոսի ե-
զերքներուն հիւանդութեանց, ինչպէս դեղին տենդի, Քօլէ-
ռայի, Ժանտախտի պատճառները : Կարելի է կրտէ, Կալաուէ,
այս հիւանդութեանց, ըսենք սոսկալի պատուհաններուն ծնունդ
տուողն ըլլայ, այս թունաւորիչ կազին ներկայութիւնը, նոյն
տեղեաց օդին մէջ : Մօնֆալքօն, ապացուցած է թէ, ուր որ աղի
ջուրն անուշ ջրի մէջ կխառնուի, հոն զանազան տենդեր պա-
կաս չեն

* Տես Կիլիկիա . հատոր Գ. էրես 198, ուր մանրամասնարար խօսեցանք
այս կարեւոր խնդրոյն վրայ :

յորդութիւնն ունինք, մեր կամքն այնպէս չարժեւ, մեր միտքերն իրաց լիայ այնպէս ազդեն, որք կարող ըլլան մեր յառաջագիւտութեան եւ մեր ուրախութեանն աղբիւր ըլլալ եւ ոչ թէ հակառակն, ուսկից կհետեւի թէ, այս եղանակաւ, կարող ենք մշակել երջանիկ միտքերու սովորութիւնն, ինչպէս որ ուրիշ տեսակ սովորութիւն մը կմշակենք. եւ մշակել ամէն մէկերնիս, այր եւ կին, երջանիկ բնութիւն մը, ազնիւ բնաւորութիւն մը, զուարթագիւտութիւն մը, անշուշտ ամէն տեսակ գիտութիւններէ եւ արհեստէ աւելի օգտակար եւ կարեւոր է:

Ինչպէս ամենէն փոքր ծաղկէ մը, լոյսը կթափանցի, նոյնպէս ալ ամենէն փոքր բան մը չկայ, որ մարդու բնաւորութեանը վրայ չազդէ: Արդարեւ, անհատական բնաւորութիւնը, պատուաւոր կերպով ի գործ դրուած ամենափոքր գործոց արդիւնքն է. եւ ամէն օրուան կեանքէն է որ, մեր սովորութիւններն ըլլալիք գործերը կազնուացնենք եւ կփափկացնենք: Բնաւորութեան ինչ ըլլալը հասկցնող, ամենէն զօրաւոր նշանն է, որիչներուն հետ ինչպէս վարուելիս: Մենէ վեր եղողներուն, մենէ ստորիններուն եւ մեղ հաւասար եղողներուն դէմ ունեցած շնորհալի վարմունքներն, ուրախութեան ամենա հաստատ աղբիւրն են: Ազնիւ վարմունքներն ու եղանակները, միշտ ուրիշներուն հաճելի կըլլան. որովհետեւ նոքա յարգել ըսել է, բայց այսպիսի վարմունք ունեցողներն, ընդունողներէն տասն անգամ աւելի ուրախութիւն կզգան: Ամէն մարդ, ազնիւ եւ շնորհալի վարմունքներ կրնայ ստանալ, եւ այս ալ, ինչպէս ամէն բան, մեծագոյն մասամբ մենէ կախումն ունի: Արդարեւ, միայն մենէ կախումն ունի, քաղաքավար եւ ազնիւ ըլլալ. եւ այսպէս ըլլալու համար սոսակ մ'անդամ հարկ չէ: Աշխարհիս սիրելիութեան աղդեցութիւնը, խիստ կարեւոր, զօրաւոր եւ ազդու է, ինչպէս լուսոյ աղդեցութիւնն, որ լուսութեամբ իր գործը կտեսնէ, թեպէտ կարող է բոլոր բնութեան կեանք եւ գոյն տալ: Քիչ քիչ եւ հանդարտութեամբ կըլսնայ, նման ամենափոքրիկ ճճիին, որ իր աճ-

ման միակ հաստատամտութեամբը, կարող կրկայ երկրիս կոյտը բարձրացնել եւ մէկ կողմ նետել :

Բարք, վարք եւ սովորութիւնք, որ կենաց իր գոյնը կուտան, օրէնքներէն աւելի կարեւոր են. զի ասոնք իր յայտարարութեանց մին են : Օրէնքն, արդարեւ մէկ քանի կէտերով մեզ կ'յատկանան, բայց բարք, վարք եւ սովորութիւնք ամէն կողմանէ, եւ շնչած օգերնուս նման ընկերական կեդրոնին մէջ կ'թափանցեն :

Ընտիր վարմունքներն, ուրիշ բան չեն, այլ բնաւորութեան սիրելիութիւնք, քաղաքավարութեան եւ ազնուութեան նշանն են. ինչպէս ազնուութիւնն ալ է, ընկերական ամէն տեսակ յարաբերութեանց գլխաւոր տարրն, ուր մարդիկ կարող են փոխադարձաբար շահ եւ ուրախութիւն դտնել :

Քաղաքացիներն ունենցոյց արդիւն է : Բայց ո՞նչ բան շահուիր, աւել ըսած է, Մօսկով Տիկիներ : Եսնի սիրտին, որով պիտի շահն յիշենք — Կոնստանտնուպոլս, կրտէր, Պիւրէյ, Եղիսաբեթ թագուհոյն : Եթէ կամենայիք բնութիւնն, իր բարի բնութեամբն աղատ թողուլ, գործել իր աղէկսութիւններն, ընկերութեան ընելիք օգուտներն անսահման պիտի ըլլային : Քաղաքավարական այն ամէն փոքրիկ կերպերն, որք եթէ ներելի է ըսել, կենաց ամենաւեր գործածած մանտրունքն են, ամէն մէկն առանձին խիստ փոքր արժէք մը կրնայ ունենալ, բայց այսու ամենայնիւ նոցա յաճախումովն ու դիզմամբն է որ իրենց կարեւորութիւնը կ'ստանան : Ժամանակին վայրկեաններուն եւ դժբախտ վիճակներուն տնտեսութեանը կ'նմանին, որք տարիներով, մեծ գումարներ եւ մեծագործութիւններ յառաջ կրերեն, ինչպէս կրնէ տաճիկ տուածը թէ, որով որով ի՞նչ օրէնք :

Կենաց վարմունքներն, եղանակները, գործոց պարտքն են. լիօտւածքին եղանակն է, որ նիւթին դինը կ'արձրացնէ :

Չուզենալով կատարուած գործն աղէկ չլլար, այսու ամենայնիւ կանայնապիտիներ, որք կ'ըշտ ըլլալին ինքզինքնուն փառք կ'համարեն, եւ որք առաքինի եւ տաղանդաւոր ըլլալուն հանդերձ, իրենց բնաւորութեանը համար ամենուն

Թիւնն է . եւ արդարեւ , յամառութեանն եւ յանդիպութեանն չափ դէշ որպիսութիւններ չկան . Թէ մարդիկ միաբանին իւրարմէ տարբեր կարծեաց տէր ըլլալու ազատ ըլլալ , եւ երբ այսպէս պատուեն . գիտնան ինքզինքնին կառավարել եւ մէկ զմէկու դէմ փոխադարձաբար համբերող ըլլան : Մարդիկ կորող են եւ ազատ իրենց կարծեաց եւ գաղափարաց վրայ հաստատ մնալ , առանց լրբութեանն եւ ամբարտաւան խօսքերու . կան պարագայներ , որ առեն խօսքերն իբրեւ Թուր կզարնեն , բժշկելը խիստ դժուար վերքեր բանալով . ինչպէս կապացուցանէ հետեւեալ խիստ աղդու օրինակն որ պատահած է , Ալբանս անուն քարոզչին յ'Անդղիա . որ ինչ որ ինչ քննելու ելելու արեւն , առաջոտն ինչոք , հաւաքաւոր եղող , կրտէ , հետեւն բան ինչ որեայ , որ կարծելու այնքան որքանիք բան մ'երեցայ , որ շնչ հրել ինչ ինչ քննելու . Բայց քանի որ մօրեցայ , որեայ ինչ մարդ մ'եր , եւ երբ վերջապէս մօրեցայ , որեայ ինչ այն հրել ինչ քննելու բան ինչ եղբայրս էր :

Ինչ ինչ ծնեալ կամ մարդուս բնութեանը մէջ եղած բնական քաղաքավարութիւնն , որ ծնունդ կառնու իր աղբիւրը , սրտի ուղղութեան եւ զգացմանց ազնուութեան մէջ , եւ որ ոչ մէկուն համար , աղքատին , հարուստին յատկացեալ է . ամէն ոք , ինչ որ ալ ըլլայ , ուր որ ալ ապրի , ազնուական կամ ծառայ , թաղաւոր կամ հալատակ , ամէնքն ալ ունին կամ կորնան ունենալ եւ պիտի ունենան :

Ամէն քաղաքաց ժողովրդոց մեծագոյն մասին վրայ տեսնուած քաղաքավարութիւնն եւ բնաւորութեան ազնուութիւնը կապացուցանեն Թէ , այս որպիսութիւններն , ամենքն ալ կորնան ունենալ , ինչպէս չեղողներն ալ պիտի ըլլան ի շնորհս դաստիարակութեան յառաջագիմութեանց . եւ ընկերական յարաբերութեանց տարածման , որոյ համար ամենափոքրիկ զոհ մ'անգամ պէտք չկայ : Ընկերութեան ամէն դասին , ամենէն հարուստէն մինչեւ յետին աղքատը , չկայ որ եւ է մէկն , որ ընդունած չըլլայ , բնութեան ամենէն թանկագին ձիրքերէն մին , ըսել կուզուի ինչ որ ինչ . առանց ազնիւ սրտի , ոչ քաղաքավարութիւն եւ ոչ բնաւորութեան ազնուութիւն

կաց հետ Բանաստա ճանապարհորդելու ատեն, երկանն առ-
նելիք բերին տակ չարաչար տանջուող կին մը տեսնելուն
խիստ վիրաւորուեցաւ, որոյ ամուսինն, ամենայն անհոգու-
թեամբ կերթար: Լօրտ կտւար, չկարենալով ինքիինքը զըն-
պել, եւ խեղճ Հնդկուհին օգնելու համար, անոր բէռն իր
ուսերուն վրայ առաւ, — հառաչելով: — Երբեք չեմ հրաշտել ինքե-
նակ մը, որնոր ամէն ճշմարիտ աղնուականի մը քաղաքաւա-
րութիւնն է:

Հարմարեալ

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

Կիլիկիայիս մէջ հրատարակութեան համար եկած մէկ
քանի նամակներ, իրենց պատասխանովն, յաջորդ- թուոյ
մնացին:

ԾԻԱԾԱՆ

Նոյնպէս այս ընտիր հրատարակութիւնն ալ ամէն օր
հրատարակուել սկսաւ, 1899 Նոյեմբեր 1էն սկսեալ: Եւ
բեկան դինն է վեց արծաթ մէճիտ մէկթիւը քսան փարայ:

ՏԷՐ ԵՒ ԽՄԱՐԱՅԻՐ

ՏՈՐԹՈՐ Մ. Բ. ԻԻԹԻԻԴԵՆՆ

ԴՐԱՍԵՆԵՍՆԵ Է, ՂԱԼԵԹԻՍ, ՏԵՐԹՈՐԵՆ-ԽԵՆ ԹԻՒ 13

Կ. ՊՕԼԻՍ. Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Թ. ՏԻՂԻԹՃԵԱՆ,